

Мирјана Маринковић

ПРЕВОДИЛАЦ КАО САЊАР

Преводељице су: 1. средовјечне, ружњикаве жене (само такве могу се бавити тако досадним послом као што је превођење писаца из мале књижевности); 2. увек мало прашњавог изгледа (преводе па су мало на фришком зраку); 3. мало демодиране (зато што су хонорари мали); 4. скромне (због саме природе посла). И све су оне случајно заглавиле у малој и никоме потребној књижевности и малом и никоме потребном језику.²⁶

Ретко, готово никада се преводиоцу не указује прилика да говори о свом послу. Подразумева се да се стране књижевности примају у једној средини посредством преводаца, али шта стоји иза преведене књиге, колико сати упорног и даноноћног рада, колико самопрегора и савладавања најразличитијих замки и препрека, чије је дело превод – питања су која мало кога занимају. Ако постоји професија резервисана за радну собу, тишину, дуготрајно самовање уз сумње у себе и ретке тренутке озарења, онда су то писање и преводаштво.

26 Дубравка Угрешин, *Форсирање романа-реке*, Воока, Београд, 2018, 36.

Да би се разумело шта у Србији значи преводити књижевност на турском језику, мора се имати увид у историјски контекст и околности у којима су стваране историјске, цивилизацијске и књижевне везе између Срба и Турака.

Турском језику припада специфично место у српској историји и култури. Осврћући се на мноштво речи оријенталног порекла, које су са османском државном управом и цивилизацијом ушле у српски језички корпус, Павле Ивић је констатовао да „турски језик по својој снази надмаша све друге стране утицаје на језик Срба“.²⁷ Велики речник Абдулаха Шкаљића *Турцизми у српскохрвајском-хрвајскосрпском језику* обухвата више од 8.700 речи и израза, што је више него импозантна цифра. Несумњиво је да је међу балканским становништвом било много људи који су се у прошлости служили турским језиком. Милорад Екмечић истиче да „уместо тврдње да нико није знао турски језик, ближе је истини да су га сви помало говорили и разумевали.“²⁸ У студији о турском становништву за време Првог српског устанка, Вук Винавер пише да је између ушанчених Срба и Турака било преговора и довикивања, те да су бројни устаници говорили турски, попут Петра Николајевића Молера, Петра Ичка, Јанка Катића и других.²⁹

Иако је вишевековни заједнички живот Срба и Турака нашао свој израз у овој особеној језичкој ситуацији, турски језик није утицао на граматичку структуру и синтаксу српског језика. Поред речи и фраза, које су

27 Павле Ивић, „Језичке прилике код Срба у раздобљу од 1537. до 1609. године“, у: *Историја српског народа*, III-2, Београд, 1993, 118.

28 Милорад Екмечић, *Сиварање Јуџославије 1790–1918*, I, Београд, 1989, 322.

29 Вук Винавер, „Турско становништво за време првог српског устанка“, *Историјски гласник*, 2, 1955, 47.

биле турског, арапског или персијског порекла, у српски језик су прешли творбени наставци који су у њему трајно остали. Уплив турског језика је, дакле, остао само на нивоу лексике, што је и разумљиво, имајући у виду да је реч о језицима из двеју удаљених језичких породица.

Ослобођењем од турске власти и стварањем независне државе Србије нестајао је културноисторијски контекст који је условљавао преплитање двају језика, чиме се значајно смањивао и број познавалаца турског језика. Осим заједничке историје, митова и предања, те обостраних често различитих интерпретација историјских чињеница, код Срба није остало много од некада доминантног турског језика, ако не рачунамо неке одомаћене турцизме.

Из свега се да закључити да, супротно очекивањима, познавање турског језика у нас у новије време није било на нивоу историјских и цивилизацијских прожимања.

Исто важи и за увиде у кретања у турску књижевност. Први преводи настали су у 19. веку у Војводини, у првом реду са немачког језика, а потом у Босни и Херцеговини, где се преводило са изворника. Квалитет превода и сам одабир књижевних дела били су упитни, што је разумљиво ако се зна да су се овим послом бавили мање или више обдарени ентузијаста који нису имали темељнија знања о турској литератури, нити су добро знали турски језик.

Чак и у деценијама после Другог светског рата, када је Југославија сматрана земљом са највише преведених књига, преводи са турског језика су били веома ретки и то на нивоу целе земље, премда „модерна турска књижевност броји доста талената који би је могли достојно представити нашој читалачкој публици“.³⁰

30 Љубинка Рајковић, *Турски јесници и њиховедачки код Срба и Хрватиа*, Београд, 1968, 108.

Ситуација се донекле поправља од шездесетих и седамдесетих година прошлог века, када се може уочити знатније интересовање за турске песнике и прозаисте, нарочито за оне леве оријентације (Назим Хикмет, Јашар Кемал). Ипак, и даље се превођење са турског сводило на краће прилоге у књижевним часописима и тек понеку збирку поезије, приповедака или покоји роман.

Према томе, традиција књижевног превођења са турског језика у Србији није ни дуга ни богата, што је била моја стартна позиција која је знатно неповољнија у односу на преводиоце са тзв. „великих језика“, који имају дужу и богатију традицију превођења код нас.

Особени оријентално обојени културолошки контекст прати ме још од школских и првих студентских дана. Сви смо sazревајући на делима Ива Андрића или Меше Селимовића доживљавали оријенталну културу као себи блиску, разумљиву, као нешто што осећамо и подсвесно прихватамо као део свога бића. Осећала сам, на пример, велику наклоност према Алекси Шантићу и Бори Станковићу, који су ме испуњавали љубављу према источњачким варошима, сликама и звуцима, иако нисам могла ни себи да објасним шта је то што сам код њих заволела.

Читањем турских писаца за време студија стекла сам утисак да су наши народи духовно много ближи него што се мисли, да имамо сличан хумор, скоро истоветна колективна искуства, да су прилике у којима живе обични људи у једној и другој средини такорећи исте. Видела сам у будућности себе као мисионара, мост између двеју култура, једног од посредника између турских писаца и српских читалаца, иако нисам имала представу на који начин да свој ентузијазам преточим у конкретну акцију. Упркос том надахнућу, увек је лебдела сенка латентног анимозитета према свему турском, хладна незаинтересованост културне и издавачке

политике, потом крвави распад југословенске државе и редефинисање националних и културних приоритета.

Мој преводилачки опус чине дела више турских писаца – Илбера Орталија, Ајфер Тунч, Сабе Алтинсај, Назима Хикмета, Недима Гурсела, Биргул Огуз и, наравно, Орхана Памука. Обично ме често представљају као преводиоца Орхана Памука, иако се бавим и другим областима туркологије као науке. Будући да сам превела највећи број Памукових књига (до сада осам), овај текст се највише базира на мојим преводилачким искуствима са његовим романима.³¹

Почетком 21. века долази до промена како у Србији, која се отвара према другим културама и литературама, тако и у Турској, која са све више самопоуздања излази на светску културну и књижевну сцену. Негдашња маргинализованост турске књижевности, њена удаљеност од центара светске књижевности, непознавање турског језика на глобалном нивоу, уступају место њеној пуној афирмацији у светским размерама. Ако се погледа колико се турска књижевност у последње време преводи у Србији, а колико српска у Турској, долази се до закључка да је турска далеко заступљенија и по броју аутора и по броју дела. Различити фактори томе доприносе – у

31 Орхан Памук је рођен 1952. године у Истанбулу. У књижевне воде заронио је 1974. године, да би већ 1979. добио награду листа *Милијет* за роман *Цевдей-беј и њејови синови*. Роман *Тиха кућа* освојио је награду Мадарали 1984, а 1991. Награду за европско откриће. Следиле су награде IMPAC Dublin 2003, француска награда за најбољи страни роман 2005, Награда за мир књижара Немачке 2005, Нобелова награда за књижевност 2006, Награда „Норман Мајлер“ за животно дело 2010. У Србији је добио Награду „Милован Видаковић“ Међународног фестивала прозе Prosefest у Новом Саду 2016. Живи у Њујорку, где предаје на Универзитету Колумбија и у свом родном Истанбулу. Сва дела Орхана Памука у Србији објавила је издавачка кућа Геопоетика из Београда.

Србији је порасло интересовање за многе стране и недовољно познате књижевности које углавном имају подршку својих влада за објављивање у иностранству. У Турској постоји занимање за наше ауторе, али је најизраженије за класичаре, попут Ива Андрића и Меше Селимовића. Ипак, Милорад Павић (*Последња љубав у Цариграду*), Данило Киш (*Енциклопедија мртвих*), Зоран Живковић (*Библиотека*), Душан Ковачевић (*Генерална проба самоубиства*), Владислав Бајац (*Хамам Балканија*) наишли су на леп пријем код турске читалачке публике. Када је реч о превођењу са турског језика код нас, оно је у функцији упознавања турске стварности и приближавања два народа. Превођење српске књижевности на турски језик тежи откривању додирних тачака које се налазе у заједничкој историји, те је више у функцији уједначавања култура. У Турској постоји интересовање културне јавности за балкански простор, првенствено за области у којима доминантно живи муслиманска популација.³² У том смислу, уочава се више истраживачких радова посвећених превасходно књижевности Босне и Херцеговине или Рашке области.

Преломни тренутак за откривање вредности турске литературе, не само у Србији, већ и широм света, настао је када је турски романописац Орхан Памук добио Нобелову награду за књижевност 2006. године, што је широм отворило врата и другим турским ствараоцима и пробудило интересовање за целокупну турску писану реч код нас. Тиме је турска књижевност скренула на себе пажњу, те су издавачке куће за кратко време похрлиле да објављују дела турских писаца, који су наишли на добру рецепцију у Србији.

32 Мирјана Маринковић, „Новија проучавања и превођење српске књижевности у Турској“, *Славистика*, XX (2016), 108–114.

Да ли сам имала свест о тренутку у коме сам се наша-шла? Можда је нескромно, али јесам. Била сам свесна да је наступио час да снове преточим у јаву, да почнем да испуњавам мисију за коју сам се определила. Не знам одговор на питање шта ме је определило. Можда жеља за остављањем трага, можда самопоуздање или жеља за самопотврђивањем. Без искуства и подршке, без било какве преводилачке школе иза себе (ако не рачунамо вежбе на факултету, на којима је доминирала граматика) ушла сам у ватру. Сада увиђам да је то било храбро и одважно, можда чак и дрско. Али ја другачије нисам могла, а нисам ни желела.

Прва књига коју сам превела било је дело из историографије *Најдужи век империје* Илбера Ортајлија 2004. године. Превођење је ишло споро и тешко, језик оригинала ме је оптерећивао, а неискуство чинило несигурном и уплашеном. Када је све коначно било завршено, а комисија Скупштине града Београда препознала превод као капитално дело, осетила сам се као победник, свесна да сам начинила први корак у остварењу својих снова. Можда је превођење посао за сањаре, можда је то професија за оне који се мире са тим да увек остану у сенци, непознати и невидљиви, али мени је интимно значило то што сам у нечему успела и што ми је пошло за руком да својој култури нешто дам. Да ли сам свесна да оно што радим остаје трајно? Наравно, то сазнање ми је уливало снагу и оправдавало напоре и неминовна одрицања. Мој превод у излогу угледног издавача? За мене није било веће награде.

Следећи подухват било је превођење Памукове мемоарске прозе *Исџанбул. Успомене и њрад*. Посао је био сложен и напоран, стил аутора бриљантан, али тежак за превод на српски језик. Резултат је била књига која је приказала једног новог, сурово искреног Памука и која је изазвала изненађење код његових читалаца у нас.

Истини за вољу, данас бих многе ствари у том преводу променила. Не бих се толико чврсто држала Памукове реченице, али у том тренутку је то било најбоље што сам могла да урадим. Неки читаоци, чијем суду верујем, упућивали су ми честитке, изражавајући задовољство интелектуалним узлетима Орхана Памука у том делу, који су се дали осетити у преводу. Превођење следећих романа постајало је лакше и једноставније. Губило се страхопоштовање према писцу, формално филолошко образовање ме је све мање спутавало, а стил аутора ми је постајао све ближи. Радила сам много и посвећено, не губећи ни једног тренутка из вида да јавност сваки пут очекује ремек-дело. Сасвим сигурно нисам направила преводилачка ремек-дела, али немам себи шта да пребацим.

Од самог почетка имам срећу да преводим са језика са кога није превођено много, да се готово све што урадим одмах примети и да представља допринос. И да имам ветар у леђа – све бољу рецепцију турске литературе и све боље односе између Србије и Турске, који подразумевају и подршку културним и књижевним везама, нобеловца чији се романи читају у даху и нестрпљиво ишчекују.

Избор дела која ће се преводити обично је на уредницима или власницима издавачких кућа и страним агенцијама које препоручују дела за превођење. Лично бих се руководила сопственим укусом уколико бих предлагала неког аутора или дело за превођење, али то не би гарантовало комерцијалне и друге маркетиншке ефекте. Зато не можемо увек говорити о сопственој културној политици, иако и она постоји. Како је свет постао једно добро умрежено глобално село, тако се примећује да се исти аутори и дела преводе у читавом свету. У том контексту, турска књижевност није никакав изузетак. Највећи изазов са којим сам се суочавала су кратки

рокови које је неопходно поштовати. Свесно ући у посао за који је предвиђено врло мало времена има своје позитивне, али и негативне стране. Позитивне су за оне који успешно раде под притиском. Што је брзо то је кусо – не мора увек да важи за књижевност. Многи су велики писци писали под притиском и на брзину (Балзак, Достојевски). Мени лично прија да будем потпуно обузета послом и њему потпуно посвећена, да се из дана у дан пробијам кроз текст, који обично броји више стотина страна, и да имам свест о кратком року. Открила сам да ми је превод природнији уколико не знам садржај књиге, ако је нисам унапред прочитала. Можда се тако добија на спонтаности, можда се реагује боље и проналази адекватнији израз. Поред дисциплине, рад у кратком року изискује одрицања, отимање времена од породице, пријатеља, занемаривање других обавеза и приватног живота. Али награда је заиста велика – добар превод у којем уживају хиљаде људи, чије делове цитирају, који постаје трајна културна својина. Сећам се једног есеја Орхана Памука у којем је износио како се осећао док је писао *Црну књију*. Отац га је срео у граду и био запањен његовим запуштеним изгледом и изгубљеношћу у реалности. То је, међутим, била цена његове потпуне урођености у дело које је стварао. Слично и преводилац, по мом мишљењу, само тако потпуно укључен у посао, а искључен из свега осталог, може да направи добар превод. Негативне стране кратких рокова су бројне – преводилац мора да жури, у тој журби прети опасност да нешто превиди, погрешно разуме или испусти. Може да се деси да олако схвати задатак, поготово ако му се чини да није тежак, па да не буде на његовој висини. Све се то мора разумети јер у данашњој култури тајминг је оно што одређује успех. Нека књига треба да се појави у одређеном тренутку и неће бити

исти комерцијални и сваки други учинак ако се са њеним објављивањем закасни.

Установила сам да ми стално читање и превођење продубљују знање сопственог језика, али и друга стручна знања. Не знам како то објаснити, али тема, време дела, идеје, игре речи, конструкције у једном траже да им дам облик у свом језику, да дођем до израза саобразног пишчевој мисли и емоцији. Превођење је по правилу и истраживање, јер се у тексту крију замке које сваког, а поготово неискусног преводиоца могу скупо коштати. Ту пре свега мислим на познавање епохе о којој дело говори, друштвене стварности, културе, духа времена, појмова. Заправо, у преводу се огледа целокупна култура преводиоца, иако тога он можда није ни свестан. У сваком делу постоје фиктивни и стварносни слојеви, тако да књижевно дело представља резервоар најразноврснијих сазнања.

Бивало је да ме аутор (првенствено мислим на Орхана Памука) наведе на помисао да нисам довољно образована и поткована да изађем на крај са његовим делом. Та задивљујућа Памукова ерудиција, аристократија духа, те предугачке реченице, те асоцијације, реченице у реченици... сва та обавештеност, раскош језика, мисли, слика, хумора... Писци попут Памука умеју да вас поставе на место које вам припада, да учине да се осетите малим и недостојним. С друге стране, неки пасуси који су настали као резултат мог уживљавања у његову књижевност чине ме истински поносном. И још поноснијом када потврду добијем од врсних књижевника, попут Миљенка Јерговића, вероватно једног од најтемељнијих читалаца нашег времена и поднебља, који је, представљајући роман *Чудан осећај у мени*, коментарисао и превод: „Преводитељица је свој посао и креацију извела на узоран начин. Њене реченице лијепе су и тачне, помно стилизоване у духу наших језика, а вјерне Памуковом

стилу.³³ Превод овог романа урадила сам прва у свету, без очекивања било каквог признања. Грозничаво сам сатима и данима седела за компјутером, често са сузама у очима – каткад зато што сам патила са главним јунаком, каткад од посла и напора. Слично је било и са последњим Памуковим делом *Ноћи кује*, које се тематиком поклопило са временом најновије светске пандемије. У роману је до изражаја дошао Памуков енциклопедијски дух, неуморни истраживач у њему, који је и велики познавалац историје, култура Истока и Запада, али и друштвених односа, људске психе, страха, очаја, наде, друштвених односа. Пред тим текстом сам се осећала заиста сићушном. Али и тај превод је објављен као први у свету! А похвале, нек ми се не замери, опет су стигле од Миљенка Јерговића: „Осим што је њезин пријевод врло литераран и савршено интегриран у књижевни језик, преводитељица је показала завидан дар за разумијевање наших властитих оријенталних и турских језичних, културних и повијесних искустава. Наиме, није преводила, није посрбљивала више него што би то на нашем полуоријенталном Балкану било умјесно.“³⁴ Овде је Јерговић одговорио уместо мене на питање о томе на који начин се текст припитомљава и одомаћује. Ради се о проналажењу мере – да нешто буде саображено навикама и искуству, а у исти мах да подиже ниво језика на који се преводи, уносећи нешто ново. Може се дискутовати о томе колико турцизми у нашем језику олакшавају посао преводиоцу. Турцизми, по мом осећању, враћају читаоца у прошлост, звуче архаично и добро се уклапају у текст смештен у нека давна времена. С друге стране, текст који

33 <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/orhan-pamuk-cudan-osecaj-u-meni/>

34 <https://nova.rs/kultura/jergovic-o-novoj-knjizi-orhana-pamukana-noci-kuge-je-vazno-citati-sad-odmah/>

обрађује савремено доба писан је савременим језиком и боље је у преводу употребити реч „степенице“ уместо „басамаци“, „зид“ уместо „дувар“, „улица“ уместо „сокак“, „непријатељ“ уместо „душманин“. У сваком случају, то је ствар процене преводиоца, јер турцизми имају специфичну конотацију. Обично се реч сама наметне као природно решење у одговарајућем контексту.

Постоје тренуци у којима уживљавање у текст оригинала до те мере издигне преводиоца да он на том темељу почне да пише сопствени текст који би писац написао да зна језик преводиоца. То сам искусила преводећи роман *Алахове кћери* Недима Гурсела. Не сећам се да ме је један роман тако носио и да се преводио сам од себе. Заиста није тешко преводити добро штиво, зато што вас оно води, зато што његов асоцијативни свет има такву моћ да изнађете неслућена решења до којих се долази у једном процесу потпуног предавања изворнику. Зато сматрам да је превођење више уметност него занат, иако има своје занатске тајне које олакшавају посао. Баш као што сликар мора знати занатску страну сликања у одређеној техници, тако и преводац има алате који ће му помоћи да направи своје уметничко дело. С временом се тај занат научи и преводац престане да се спотиче на местима која су му у почетку представљала изазов.

Верујем да теорија превођења није од помоћи у преводиочевом рвању са текстом, јер превођење измиче законитостима, саветима и правилима. Оно се дешава у некој зони између оригинала, кога преводац читајући у себи претаче у текст на свом језику и уграђује у постојеће књижевно искуство. У том смислу, превод јесте аутономно дело, али дело које мора да носи идеју, дух, емотивни набој који носи изворник. Зато сматрам да је превођење уметност писања, али уметност која је, како је једном рекао угледни аустријски књижевник Кристоф Рансмајер, „драматично потцењена“. Постоје средине,

вероватно, у којима то није тако. У Сједињеним Америчким Државама, на пример, поред имена Орхана Памука на корицама стоји име Морин Фрили, његове преводитељке на енглески језик.

Врло се често може чути да је најбољи онај преводилац чије се присуство не осећа, који читаоца пушта да на миру ужива у делу аутора. То је свакако највиши домет који један преводилац може да досегне – да буде само одличан први читалац који ће свој изворник оживети на сопственом језику. Дакле, ако у тексту све штима, ако нико нема потребу да пита „ко је ово преводио“ (осим ако није реч о дивљењу), већ верује да је писац баш тако писао – у том случају преводилац је обавио добар посао. Да ли је могуће накнадно пронаћи нека боља решења, ревидирати превод, исправити грешке – свакако да јесте, али с обзиром на мале тираже које имамо, нови преводи, поготово из књижевности као што је турска, за сада не постоје (изузетак је роман *Грмуша* Решата Нурија Гунтекина). Има књига у архаичном преводу, урађеном по мери негдашње стилистике и читалачких навика, па треба размишљати о новим преводима који би исправили грешке или донели решења у духу новог времена и генерација које читају и мисле на другачији начин.

У преводилачком послу главну улогу играју веродостојност превода и његова лепота. Још као докторанд писала сам да је задатак преводиоца најпре да преводи тачно, а затим лепо, при чему се тачност не сме жртвовати лепоти израза. Има много случајева превода, а поготово препева, у којима се постигне лепа фраза која нажалост не погађа мисао ствараоца. Неки пут се дешава да преводилац не разуме неки идиом, па га преведе дословно, или да код речи са више значења употреби погрешно. Знајући колико је посао преводиоца тежак и сложен, нисам склона да било кога осуђујем или да му тражим грешке. Преводиоци су људи који греше, који

се развијају, који брусе свој стил и треба им дозволити да напредују. Нарочито се то односи на младе људе који заслужују шансу и подршку искуснијих колега. Анализе и критике превода код нас су врло ретке и пишу се или када је неки превод упадљиво рђав или када су неки други, не баш колегијални, мотиви у питању.

Уверена сам да преводилац с временом побољшава свој стил. То је више него природно, јер се и он обогаћује и као читалац и као преводилац. Примећујем да све слободније и лакше проналазим преводилачка решења у односу на прве године рада, када сам имала страхопоштовање према оригиналу, што је вероватно последица ригидности студија. Тешко ми је било да неке конструкције преведем другачије у односу на оно како су нас учили, а што је било неопходно за добар превод. У том смислу, чини се да и преводилац проналази „сопствени пут“, попут писца. И преводилац је препознатљив искусном читалачком оку, као што је препознатљив писац.

Преводилац често наилази на делове текста које је тешко превести или над којима данима разбија главу. Некад је то нека необична конструкција, реч које нема ни у једном речнику или необичан израз. У поређењу са некадашњим преводиоцима који су у свакој таквој ситуацији морали да трче и преврћу мноштво књига по библиотекама, данас интернет у секунди решава проблем. Таквих ситуација нисам имала много, али било је мука са тешким и дугим реченицама код којих сам се питала да ли да их поделим у више мањих и тиме одустанем од стила писца, или да их задржим онакве какве јесу. Трудила сам се да увек остане оно што сам осећала да су његов стил и мелодија и да Памук остане Памук, само на српском језику. Ту преводилац нема другог водича до свог унутрашњег осећања за свог писца. Посебно је тешко „загревање“, тј. превођење првих страница дела. Мој издавач то често истиче као проблем многих преводилаца којима треба

времена да се навикну на текст и опусте се. И ја се често суочавам са том тешкоћом, јер тек после десет-двадесет првих страна превод постане течнији.

Овде долазимо до питања ауторитета. Ко је за мене ауторитет? Чије мишљење ми је важно?

Истински ауторитет је аутор, мада он по природи ствари не може да зна да ли је његово дело добро преведено на језик који му није познат. Истински ауторитет је добар и посвећен читалац са великим читалачким искуством, који уме да осети текст. Ауторитет је неки писац који у преводу открије вредност која му у оригиналу није доступна. Ауторитет је за мене и издавач кроз чије руке пролазе небројени преводи и рукописи и чије мишљење пресуђује у коначном обликовању превода. Интуитивно знам када сам нешто добро урадила и када сам дала све од себе. На концу, тај унутрашњи судија ми је често врховни ауторитет.

Орхана Памука сам упознала пре него што је добио Нобелову награду, приликом његове посете издавачкој кући Геопоетика 2006. године. Знала сам тада да ћу добити прилику да га преводим и осећала сам се веома почаствованом и помало уплашеном. Није било времена да се упознамо боље, али сам га ближе упознала кроз његову мемоарску прозу *Истанбул. Успомене и њраг*. Будући да је као писац необично искрен и огољен, учинило ми се да разумем начин на који размишља и да могу да докучим шта је то што га заокупља. С временом, заволела сам његов стил, који ми је постајао све дражи, мада, то се мора нагласити, Памук из дела у дело мења начин писања, игра се формом, реченицом, темом, примењује различите наративне поступке. Али сваки пут изазивао је у мени дивљење због пуноће израза и ширине којом захвата тему. Други наш сусрет био је поново у Београду, када је говорио у Српској академији наука и уметности. До тада сам већ потписала преводе седам

његових књига, због чега је он показивао велику захвалност и поштовање. Било је то 2016. године, а наредне, 2017. срели смо се у Подгорици, када је дошао на позив издавачке куће Нова књига и када је на Цетињу уприличен један округли сто о његовом стваралаштву. Указана ми је част да будем први говорник и једини кога је Памук саслушао. Говорила сам на тему „Шта смо научили од Орхана Памука“. Не могу рећи да су ови сусрети били од помоћи у самом преводилачком послу, али су били додатна мотивација за даљи рад. Орхан Памук је као човек врло углађен, пријатан и занимљив. Свестан је свог реномеа и интелектуалне супериорности и не труди се да то крије, нити да буде лажно скроман. Навикао је на дивљење и популарност. Изнад свега је опуштен и природан. Нажалост, није отворен за преписку и нема времена за консултације.

Превोђење његових дела изазивало је код мене различита стања. *Црна књига* ми се посебно допала због ескапизма у прошлост, због слогана „Морам бити то што јесам“, због интелектуалне супериорности којом је пришао проблему личног и колективног идентитета и аутентичности. Можда је то његова најнедокучивија књига, али сећам се да сам се препустила њеном тоналитету, настојећи да не фалширам. *Музеј невиности* ми није задавао много главобоље, али ми је послужио да направим одличан увид у турско друштво и живот младе генерације седамдесетих година прошлог века. Исто могу рећи и за роман *Чуган осећај у мени*. Ни у једном тексту нисам осетила толико тоpline као у том роману, који на шест стотина страница износи савремену историју Истанбула из перспективе дошљака из провинције. Најновије Памуково дело *Ноћи кује* било је посебно уживање преводити због историјског контекста у којем се одвија радња и атмосфере последњих година Османске империје. Сваки Памуков роман заправо је велико

истраживање и понирање у непозната подручја турске цивилизације, која се на један величанствен начин нуде свету. Убеђена сам да је Орхан Памук пронашао начин да турска књижевност стекне своје равноправно место у оквиру светске књижевности.

Превођење књига турског нобеловца силно је утицало на моје професионално самопоуздање. С обзиром на то да је тај посао изискивао, а често и превазилазио, сва моја знања, приморавао ме је на стално напредовање и усавршавање. Свака савладана књига чинила ме је бољом. Сваки завршен превод био је степен више у мом турколошком сазревању. Свака преведена књига наводила ме је да нешто о њој напишем или да се позабавим неким аспектом стварности који сам у њој уочила. Тако сам написала низ радова о појединим феноменима Памуковог стваралаштва са којима сам често учествовала на многим научним скуповима у свету. Осим тога, његове књиге су ми помогле да боље и потпуније разумем турску цивилизацију, њено место у светској цивилизацији, да схватим механизме по којима функционише турско друштво, његова аристократија, снобови, интелектуалци, уметници, али и радници, верски фанатици, затуцани десничари. Другим речима, преводилачки посао ме је учинио значајно бољим стручњаком, а не само преводиоцем. Зато ми је сусрет са сваким новим делом Орхана Памука представљао нови извор сазнања који ће мојим радом на специфичан начин помоћи да наша средина стекне аутентичне представе о турској култури, о којој, упркос вековима заједничке историје, не знамо довољно. То је та мисија коју од почетка желим да испуним. То је, коначно, задатак преводиоца. Када се боље размисли, све што знамо о другима знамо захваљујући преводиоцима. Сва комуникација са другим народима и културама у времену и простору одвија се преко преводилаца. Сви послови склапају се преко преводилаца.

Савремени свет не може без разумевања и споразумевања, идеје циркулишу, људи имају потребу да упознају друге, да читају писце из других земаља, да се духовно богате.

Мислим да добар писац ствара доброг преводиоца. Разлог лежи у чињеници да што је текст захтевнији и комплекснији, што тражи више преводиочевог рада и труда то преводилац постаје сигурнији и успешнији након добро обављеног посла. Артур Шопенхауер је давно записао да је ступањ духа који је потребан да нам се неко допадне врло близак ступњу духа који сами имамо. Тако врхунски стил може да препозна преводилац који је и сам одличан стилиста. Да би открио тај врхунски стил, преводилац мора врхунски да познаје језик изворника, али да би задржао тај стил, мора да буде велики зналац циљаног, тј. српског језика. У неку руку од преводиоца се траже знања и умења које сам аутор нема, односно да суверено влада и једним и другим језиком како би задржао сва својства и лепоте оригинала.

Не размишљам о љубави према писцу чија дела преводим, али уочавам да ми је континуирано превођење олакшавало рад на свакој новој књизи. Иако су Памукове књиге тематски разноврсне, стилски и језички особене, постојао је увек неки најмањи заједнички садржалац који бих одмах уочила. Постоји оно „нешто“ препознатљиво што Памука чини Памуком. Будући да је написао једну књигу есеја посвећену књижевности и уметности под насловом *Друје боје*, из ње сам сазнала на који начин размишља као писац и како гради своје приче. Тако сам у процесу превођења уочавала технике којима се служи, начине на које развија почетну идеју, поступке у профилсању ликова, елементе приче. У сваком случају, превођење дела Орхана Памука је комплексна школа која ми је изоштравала осећај за оно вредно у књижевности и употпуњавала образовање.

Преводалац мора да осећа одговорност за оно што ради, нарочито ако се хвата укоштац са литературом која је код нас недовољно позната или са аутором који је овенчан светском славом. Велика је част и професионална сатисфакција бити преводалац једног добитника Нобелове награде. Таква улога изискује да преводалац учини све што је у његовој моћи да на прави начин представи његово дело у својој средини, која је често неповерљива и критична. Увек сам имала свест о тој одговорности, али и уверење да ја то могу и да нећу изневерити писца. Греје ме сазнање да ће моји преводи остати, да су већ сада трајно уткани у нашу преводну књижевност, иако о томе до сада нисам на тај начин размишљала. Можда звучи патетично и претенциозно, али бављење књижевношћу човека научи да буде искрен, најпре према себи, а онда и према другима.

Живимо у времену у којем материјалне вредности потискују духовне. Мали хонорари, лоши услови рада, кратки рокови и мноштво других обавеза дају за право Дубравки Угрешић која је у цитату на почетку овог есеја онако луцидно описала преводитељке заробљене у малим језицима. Не знам да ли је теже бити само преводалац и живети од тога, јер хонорари за превођење не могу да обезбеде достојанствен живот, или је теже радити још један посао, а превођењем се бавити из љубави и задовољства.

Ја имам срећу да не живим од превођења и да ми је оно допуна у професионалном развоју. Али када се осврнем на уложени труд, на дане и ноћи проведене за столом, на завист колега, запитам се шта ме то нагони да изнова и изнова прихватам нове понуде које ми неће донети велику материјалну сатисфакцију. Постоји ли нагон за превођењем? Да ли човек с временом стекне потребу за таквом врстом ангажмана? Да ли се и сам изражава и празни превођењем свог омиљеног писца?

По свему судећи, има нека тајна сила која покреће преводиоце, која им даје неко осећање моћи. Иако су навикнути на осаму и тиховање, скромност и безначајност, преводиоци осећају да су важни, да свет без њих не би био исти.

Остаје нам да видимо шта ће донети вештачка интелигенција у овој области. Да ли ће машине заменити људе? Да ли ће компјутер преводити поезију? Да ли ће превођење постати излишна професија? Да ли ће роботи мислити и осећати за нас? Да ли ће патити уместо нас? И где ћемо ми бити и како ћемо се споразумевати? Да ли ће писци и књиге постати сувишни?

Будућност зна одговоре.